

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Mimmi Orrenius

Informatörer och infiltratörer
- polisiära metoder vid brottsbekämpning

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Per Norgberg

Termin: VT 2017

Innehållsförteckning

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRKORTNINGAR	3
1 INLEDNING	4
1.1 Ämne och syfte	4
1.2 Frågeställningar	4
1.3 Avgränsning	5
1.4 Teori	5
1.5 Material och metod	5
1.6 Forskningsläge	6
1.8 Disposition	7
2 REGLER POLIS SKA BEAKTA VID ANVÄNDANDET AV INFORMATÖRER OCH INFILTRATÖRER I SIN BROTTSEKÄMPNING	8
2.1 Allmänna utgångspunkter	8
2.2 Informatörverksamheten	10
2.3 Infiltration	11
3 RÄTTSLIGA KONSEKVENSER AV ATT POLISEN ANVÄNT SIG AV EN INFORMATÖR ELLER INFILTRATÖR	13
3.1 Den tilltalades rätt att ta del av uppgifter som rör informatören eller infiltratören	13
3.2 Exempel på hur domstol förhåller sig till polisens metoder när de avgör i målet	15
4 PROBLEMATISKA ASPEKTER SOM FÖRKNIPPAS MED INFORMATÖRER OCH INFILTRATÖRER	18
4.1 Generellt	18
4.2 Informatörer	18
4.3 Infiltratörer	19
5 SAMMANFATTANDE ANALYS	22
5.1 De lege lata	22
5.2 De lege ferenda	24

BILAGA A	26
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	33
RÄTTSFALLFÖRTECKNING	35

Summary

The purpose of this essay is to explore the use of informers and infiltrators by the police through a legal certainty point of view. An informer is a person that is completely detached from police authority and part of or in contact with a criminal network. The informer provides the police with valuable information about the criminal network in order to ease the fight against crime. In contrast, the infiltrator's mission is to penetrate the criminal organisation in order to earn trust and summon meaningful information. The infiltrator can be a private citizen or a police officer with a protected identity. There is no legal regulation regarding the use of informers and infiltrators. The police has to comply there methods to the police Act and some fundamental principles. However, there is guidelines for the use of informers. Infiltration lack guidelines but rules regarding entrapment is quite relevant. In case police has used an informer or an infiltrator, it is possible to conceal this information. But one suspect in a criminal case has the right of access to material that is relevant for the assesment of the prosecution. This principle can obstruct the privacy of informers and infiltrators. It is important that the methods are not used in a manner that violates article 6 ECHR. Furthermore, informers and infiltrators entail some problems and hazards. When the police cooperate with criminal persons there is a risk that these persons have interests that are incompatible with the police's interest in combating crime. The informar and the infiltrator also expose themselves to a big risk when disclosing information about their criminal friends. A disclosure of the cooperation with the police is fatal. As things stand, the methods are not very compatible with the rule of law. Without legal provisions on the methods, judicial decisions are not very predictable. The general principles to which the police should relate and the methods can be difficult to reconcile. Law enforcement of the methods should be done, so their use can be justified on the basis of legal certainty.

Sammanfattning

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka polisens användning av informatörer och infiltratörer utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. En informatör är en från polisverksamheten helt fristående person som ingår i eller har kontakt med ett kriminellt nätverk. Informatören lämnar värdefull information om det kriminella nätverket till polisen i syfte att underlätta polisens brottsbekämpning. Infiltratören innehar däremot ett från polisen aktivt uppdrag. Infiltratören ska nästla sig in i en kriminell organisation och vinna framgång bland de kriminella för att kunna få ut för polis värdefull information. Infiltratören kan antingen vara en privatperson eller en polis med skyddad identitet. Det finns ingen lagreglering över användningen av informatörer och infiltratörer. Metoderna måste förhålla sig till polislagen och de allmänna principerna som kommer till uttryck där. För informatörverksamheten finns däremot interna riktlinjer över hur verksamheten ska fungera. Infiltration har inga riktlinjer men regleras till viss del av de principer som gäller för bevis- och brottsprovokation. När polis har använt sig av en informatör eller en infiltratör kan uppgifter kring det hemlighållas för omvärlden i ganska hög utsträckning. En misstänkt i ett brottmål har dock insynsrett över material som har betydelse för åtalsbedömningen. Denna princip kan försvåra sekretess över informatörer och infiltratörers existens. Det är viktigt att metoderna inte används på ett sätt som åsidosätter artikel 6 i EKMR. Vidare för informatörer och infiltratörer med sig en del problem och faror. När polisen samarbetar med kriminella personer finns en risk att personerna har intressen som inte är förenliga med polisens intresse att bekämpa brott. Informatören och infiltratören utsätter sig också för en stor risk när de utlämnar information om sina kriminella vänner till polisen. Ett avslöjande om samarbetet med polisen är livsfarligt. I dagsläget är metoderna inte särskilt rättssäkra. Utan någon tydlig reglering i lagtext om metodernas användning blir förutsägbarheten av rättsliga beslut bristfällig. De allmänna principerna och bestämmelserna som polisen ska förhålla sig till är svårförenliga med metoderna. En lagreglering över metoderna bör ske för att användningen av dem ska kunna motiveras utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna
JK	Justitiekanslern
JO	Justitieombudsmannen
NJA	Nytt juridiskt arkiv
OSL	Offentlighet- och sekretesslagen
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
RF	Regeringsformen
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

Många kriminalfilmer och serier som visas på tv nu för tiden ger uttryck för att polisen ofta använder sig av informatörer och infiltratörer för att komma åt kriminell verksamhet. Filmer och serier har dock en tendens att överdriva och förvränga saker, varför det som visas kan stämma mycket lite överens med verkligheten. Vad som däremot ska återspegla och ge en rättvis bild över samhällets funktion är landets lagar och domstolens tillämpning av dessa. Polisens användning av informatörer och infiltratörer har åskådliggjorts av bland annat förarbeten och praxis. De bestämmelser som reglerar dessa polisiära arbetsmetoder har dock visat sig vara få och tunna. Polisens främsta uppgift är att bekämpa brottslighet, men frågan är om användningen av informatörer och infiltratörer kan anses vara lämplig i ett rättssäkert samhälle.

1.1 Ämne och syfte:

Jag har valt att skriva om polisens användning av informatörer och infiltratörer i sin brottsbekämpning. Intresset för ämnet väcktes efter att jag lyssnat på en p3-dokumentär om den förre detta infiltratören Peter Rätz samt sett tv-serien "Innan vi dör" som nyligen sändes på SVT1. Många funderingar uppstod i mitt huvud och jag ville ta reda på den rättsliga regleringen kring dessa polisiära arbetsmetoder. Syftet med min uppsats är därför att undersöka användandet av informatörer och infiltratörer som polisär metod vid brottsbekämpning och göra en bedömning om de båda metoderna är förenliga med ett rättssäkert samhälle.

1.2 Frågeställningar:

För att uppnå mitt syfte har jag valt att utgå från följande frågeställningar:

- 1. Vilka regler måste polis beakta när de vill använda sig av informatörer och infiltratörer i sin brottsbekämpning?*
- 2. Vad blir de rättsliga konsekvenserna av att polis använt sig av informatörer eller infiltration vid utredande av brott?*
- 3. Vilka problem förknippas med informatörer och infiltratörer?*

1.3 Avgränsning:

Jag har valt att skriva om polis användning av just informatörer och infiltratörer. Uppsatsen behandlar alltså inte tips från allmänheten, det vill säga personer som kommer med enstaka tips till polisen. Jag går heller inte in på andra polisiära spaningsmetoder eller provokativa åtgärder. Däremot blir det naturligt att på ett översiktligt plan presentera det som gäller för bevis- och brottsprovokation. Uppsatsen håller sig helt på ett straffrättsligt plan. Av utrymmesskäl har jag endast studerat svensk gällande rätt och uteslutit att belysa internationell reglering på området. Jag har heller inte gått in på den reglering på området som Sverige har att förhålla sig till vid internationella samarbeten. Praxis och principer från Europadomstolen blir givetvis naturligt att ta med när jag belyser den svenska rätten.

1.4 Teori:

Min teori är att metoderna präglas av stor försiktighet och hålls så långt som möjligt hemliga, vilket i sig inte är särskilt förutsägbart och förenligt med ett rättssäkert samhälle. Jag tror att det är svårt att ge en exakt bild över vad som gäller och sker i polisens arbete kring informatörer och infiltratörer. Vidare tror jag att de bestämmelser som finns på området är lättare att förhålla sig till i teorin medan de i praktiken inte sällan uppstår frågetecken kring om den vidtagna åtgärden varit tillåten eller inte.

1.5 Material och metod:

För framställningen av denna uppsats har jag använt mig av den rättsdogmatiska metoden. Jag har försökt att tolka och systematisera gällande rätt på området genom att analysera lagtext, förarbeten, praxis och doktrin i form av rättsutlåtanden. Mitt syfte med uppsatsen handlar till viss del om att återge och belysa gällande rätt utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv varför ett sådant perspektiv återfinns i min uppsatsanalys. Den definition på rättsäkerhet jag utgår från och använder mig av är ordets grundläggande betydelse. Rättsäkerhetens grundläggande betydelse tar sikte på förutsägbarheten av rättsliga besluts utfall och hur pass entydig rätten är. Detta innefattar kravet på att myndighetsutövningen har lagstöd.¹ Medan jag arbetat med min uppsats har lagt märke till rättsutvecklingen på området, vilken jag också diskuterar i min analys. Genom att studera

¹ Zila, SvJT 1990 s 284.

den gällande rätten på området har jag även försökt finna rättsliga konsekvenser som polisens arbetsmetoder kan innebära samt de problem som är kopplade till området. I min sammanfattande analys har jag analyserat rättsläget idag, de lege lata samt diskuterat om det borde se annorlunda ut, de lege ferenda.

Det är ett smalt område och det finns uppsatser som helt eller delvis berör samma ämne som jag har valt. För att få fram användbara källor till min egen uppsats har jag översiktligt läst igenom vissa uppsatser. Ämnet berör känslig information och mycket information kring detta hålls hemligt. Det utgör en stor brist i min uppsats och mitt ämnesval. Samtidigt anser jag att polisens användning av informatörer och infiltratörer är viktig att uppmärksamma just därför att så pass lite information återges om sådana metoder. Jag har fått vända mig via mail till polismyndighetens rättsavdelning för att få tag på de uppdaterade riktlinjer som ersatt tidigare reglering på informatörverksamhetsområdet. De nya riktlinjerna har inte publicerats eftersom de vänder sig internt till polismyndigheten. Jag fick i samband med denna korrespondens reda på att riktlinjerna för informatörverksamheten just nu håller på att omarbetas och troligtvis kommer nya bestämmelser att gälla efter sommaren. Att riktlinjerna omarbetas kan också innebära en brist i mitt ämnesval, speciellt om riktlinjerna kommer att ges stora förändringar från nu. Jag har gjort en intervju med en polis som har arbetat med informatörverksamhet, vilket jag är stolt över. Intervjun ligger som bilaga till uppsatsen och det har den intervjuade godkänt. Eftersom det bara är en person så får man vara försiktig med att generalisera det han säger.

1.6 Forskningsläge:

Forskningen kring polisens informatörer och infiltratörer är inte omfattande. För mig har grundläggande bestämmelser för polisens befogenheter som tillkommit genom förarbeten till polislagen² utgjort relevant forskning. Det finns en SOU³ som berör brottsbekämpande myndigheters dolda spanings- och utredningsverksamhet. Denna SOU diskuterar infiltration och föreslår flera lagförslag som dock inte har lett till någon ny lagreglering. Rättsuttalanden från JO och JK⁴ är betydelsefull forskning på området. På senare tid har det även tillkommit

² Prop. 1983/84:111.

³ SOU 2010:103.

⁴ Se bl.a: JO 1772-2007, JK 1982 s 156.

en omfattande rapport⁵ som behandlar informatörer och infiltratörer.

1.7 Disposition:

Jag har valt att uppnå mitt syfte genom att besvara tre större frågeställningar som berör polisens användning av informatörer och infiltratörer. Uppsatsens andra kapitel bygger på den första frågeställningen som rör den rättsliga regleringen över polisens användning av informatörer och infiltratörer i sin brottsbekämpning. Kapitlet syftar till att ge en klarhet över vad polis har att förhålla sig till vid utövandet av dessa arbetsmetoder. Först berättar jag om allmänna utgångspunkter för att sedan gå in mer specifikt på informatörverksamheten och sist återge de få bestämmelserna som rör infiltration. Uppsatsens tredje kapitel belyser rättsliga konsekvenser av att polisen använt sig av informatör eller infiltratör vid utredande av brott. Detta kapitel belyser bland annat hur den misstänktes rätt till rättvis rättegång kan ha kommit att påverkas av polisens vidtagna åtgärder. Kapitlets första del berör den tilltalades rätt att ta del av uppgifter som rör informatörer eller infiltratörer medan den andra delen återger hur domstol i vissa fall bedömt metoderna. Uppsatsens fjärde kapitel besvarar min tredje och sista frågeställning som handlar om problemen som förknippas med informatörverksamheten och infiltration. Det femte kapitlet är en sammanfattande analys. Här analyserar jag de lege lata och diskuterar de lege ferenda utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv. Ett rättsutvecklingsperspektiv återfinns här också.

⁵ Demetriou, 2014.

2 Regler polis ska beakta vid användandet av informatörer och infiltratörer i sin brottsbekämpning

2.1 Allmänna utgångspunkter

Polis användning av informatörer och infiltratörer utgör så kallade okonventionella spaningsmetoder. Sådana metoder används främst vid allvarlig eller organiserad brottslighet som exempelvis narkotikabrott.⁶ Om det är lämpligt att polis använder sig av informatörer och infiltratörer vid utredande av brott har diskuterats på många plan. Diskussionen tog sin utgångspunkt när polisens arbetsmetoder blottades i samband med att den före detta kriminalkommissarien Olle Liljegren i Högsta domstolen år 2006 dömdes för vapenbrott och tjänstefel.⁷ Det står klart att mänskliga informationskällor utgör ett viktigt verktyg för polisen i sin brottsbekämpning.⁸ Däremot saknar Sverige detaljbestämmelser i lag över polisens rätt att inhämta information genom informatörer och infiltratörer. Lagreglering på området är sedan lång tid tillbaka efterfrågat.⁹ Polisen har som utgångspunkt att förhålla sig till de allmänna bestämmelserna i polislagen.¹⁰

I polislagen (1984:387) finns bestämmelser om polisverksamhetens ändamål och polisens uppgifter, skyldigheter och befogenheter.¹¹ Enligt lagens andra paragraf första punkten ska polismyndigheten förebygga, förhindra och spåra upp brottslig verksamhet för att upprätthålla allmän ordning och säkerhet. Polisens verksamhet handlar till allra största del om att bekämpa brott.¹² Vidare av samma paragraf tredje punkten stadgas myndighetens viktiga uppgift att utreda och åtala de brott som omfattas av allmänt åtal. Denna bestämmelse tar sikte på polisens direkta brottsbekämpning. Den brottsutredning som åsyftas här är densamma som förundersökningen och utövas därmed i enlighet med 23 kapitlet i RB. Förundersökningen bygger på att ett konkret brott har ägt rum. Även polisens underrättelseverksamhet som handlar om att samla in och analysera information, är en del av polisens direkta brottsbekämpning. Underrättelseverksamheten utövar ofta spaning, som

⁶ Fitger, Sörbom, Eriksson, Hall, Palmkvist, Renfors, Rättegångsbalken m.m (2016-12-20, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo) kommentar till 23 kap 4 §.

⁷ NJA 2006 s 145, JO 1772-2007, JO 2008/09 s 141, Knutson.

⁸ Prop 2016/17:68 s 72.

⁹ Knutson, JO 2008/09, JK 1982 s 156, SOU 2010:103.

¹⁰ SOU 2010:103 s 112, 219.

¹¹ Karnov internet, polislagen (1984:387) not *, 2017-04-06.

¹² Ibid 2 § not 3.

också kan förekomma som ett led i en förundersökning. Polisens underrättelseverksamhet kan utövas generellt eller ha en särskild inriktning över en misstänkt brottslig verksamhet eller kriminella personer.¹³

De tvångsmedel polis kan ta till under en förundersökning regleras främst i kapitel 24-28 i RB. Denna reglering har dock vissa luckor och saknar bestämmelser om tillåtna spanings- och utredningsmetoder i vissa hänseenden. I de fall polis utövar brottsspaning utan misstanke om konkret brott kan inte rättegångsbalkens bestämmelser om förundersökning tillämpas.¹⁴ Polisen har i båda situationer att falla tillbaka på de allmänna principerna som polislagens åttonde paragraf ger uttryck för.¹⁵ Paragrafen reglerar polisingripande och första stycket slår fast två generella principer som polisen ska förhålla sig till. Den första principen, behovsprincipen, innebär att ett polisingripande får ske bara då det är nödvändigt för att avvärja eller undanröja den aktuella faran. Den andra principen, proportionalitetsprincipen, ställer som krav att ingripandets eventuella skador och olägenheter hos det motstående intresset ska stå i rimlig proportion till ingripandets syfte. Av polislagens åttonde paragraf andra stycke föreskrivs vidare att lagstöd krävs om ett ingripande kommer att inskränka någon grundläggande fri- och rättighet som skyddas genom andra kapitlet i RF.

Behovsprincipen och proportionalitetsprincipen omfattar tidigare fastslagna principer som gäller vid okonventionella spaningsmetoder. Dessa principer återfinns i propositionen till polislagen.¹⁶ Den första principen är att *polis aldrig får begå en kriminaliserad handling för att kunna efterforska eller avslöja ett brott*. Från principen undantas de handlingar som är föreskrivna i speciella föreskrifter eller omfattas av nödhandlingarna i BrB. Vidare får polisen *inte provocera eller eljest förmå någon att inleda en brottslig aktivitet*. Denna princip ska särskiljas från de tillåtna fall då polisen med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet kan sägas ha provocerat fram bevisning. Principen tar sikte på de fall då polis har provocerat en person att begå ett brott denne annars aldrig hade begått. Den tredje principen som stadgas är att *polisen aldrig av spaningsskäl får underlåta att vidta föreskrivna åtgärder mot*

¹³ Karnov internet, polislagen (1984:387) 2 § not 5, 2017-04-06.

¹⁴ Fitger, Sörbom, Eriksson, Hall, Palmkvist, Renfors, Rättegångsbalken m.m (2016-12-20, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo) kommentar till 23 kap 1 §.

¹⁵ JO 2008/09 s 146.

¹⁶ Bergren, Munck, Polislagen (2016-06-15, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo) kommentar till 8 §.

brott eller en för brott misstänkt person. Brott ska anmälas så snart de kan ske om inte lagen föreskriver annat. Avslutningsvis konstateras att åklagare eller polisman i chefsbefattning alltid bör fatta dessa beslut som rör okonventionella spaningsmetoder samt att det ställs höga krav på dokumentation.¹⁷

2.2 Informatörverksamheten

Polis har länge använt sig av informatörer vid utövandet av sina uppgifter.¹⁸ En informatör är en privatperson som på ett eller annat sätt har kontakt med ett kriminellt nätverk och passivt lämnar tillförlitlig information om detta nätverk till polisen. Informatören är inte underställd polisen utan är helt fristående polisverksamheten. Informatören är däremot medveten om att de lämnade uppgifterna kommer att ingå i polisens brottsbekämpande arbete.¹⁹ Informatörverksamheten utgör en del av underrättelseverksamhetens process vilket den nationella operativa avdelningen har processansvaret för.²⁰ Polisens informatörverksamhet har tidigare utövats i enlighet med Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd.²¹ Denna reglering har upphävts och slutade att gälla i januari 2017.²² Rikspolisstyrelsens riktlinjer har ersatts av Polismyndighetens riktlinjer för informatörverksamheten där reglering över hur användandet av informatörer som polisiär arbetsmetod ska bedrivas, organiseras och administreras återfinns. Dessa riktlinjer stadgar att polisen i sin brottsförebyggande och brottsbekämpande verksamhet får använda sig av informatörer. Informatörverksamhetens uppgift är att utifrån beslut och beställningar tillhandahålla grundläggande material till underrättelseverksamheten. Polisens användning av informatörer ska präglas av rättsäkerhet, lagenlighet och bygga på intern uppsikt med en kontrollant på både myndighetsnivå och regionell nivå. Den polisanställda som har den direkta kontakten med informatören kallas hanterare. Uppdraget som hanterare är tidsbegränsat till sex år och kan, om särskilda skäl föreligger, förlängas med tvåårsintervaller. Vad som kan motivera en sådan förlängning är exempelvis hanterarens och verksamhetens säkerhet.²³ I en värvningsprocess av en tilltänkt informatör ska den tilltänkte informatören

¹⁷ Prop. 1983/84:111 s 46.

¹⁸ Svea Hovrätt mål nr B5184-15, SOU 2010:103, JO 1772-2007.

¹⁹ SOU 2003:74 s 185.

²⁰ PM 2016:22 s 5.

²¹ FAP 490-1.

²² Förordning (N2017:18).

²³ PM 2016:22 s 2, 5 ff.

ges kännedom om att informationen denne lämnar kommer att behandlas av polisen. Enligt avsnitt 8.1 i polismyndighetens riktlinjer föreskrivs att en myndig person som har genomgått en riskanalys kan bli informatör. Riskanalysen bygger på en utredning om personens ålder, hälsa och sociala situation. Personen måste vara lämplig för uppgiften på alla plan och vara väl införstådd med uppgiften. Informatören måste ha tillgång till information som kan gynna polisens brottsbekämpning. Vidare enligt avsnitt 8.2 stadgar riktlinjerna att informatören ska vid antagandet till uppgiften eller då det är påkallat, meddelas om kända risker eller besvär som uppgiften kan föra med sig. Varje informatör får ett unikt kodnamn. Informatören innehar sitt uppdrag så länge denne samtycker till det. Om informatören inte längre uppfyller de krav som avsnitt 8.1 uppställer eller om informatören inte givit någon värdefull information under två år ska uppdraget avbrytas. Riktlinjerna föreskriver att alla beslut och åtgärder som vidtas samt alla kontakter med informatören ska dokumenteras. Informationen informatören tillhandahåller dokumenteras också och ingår i underrättelseuppslaget.²⁴

2.3 Infiltration

En infiltratör har jämfört med en informatör ett mer aktivt uppdrag. Detta uppdrag går ut på att ta sig in i kriminella organisationer för att därifrån få ut information som är användbar i polisens brottsbekämpningsarbete. En infiltratör kan både vara en privatperson och en polisman som i hemlighet utför uppdraget för polisens räkning.²⁵ I det fall polis utövar ett sådant uppdrag finns lagen (2006:939) om kvalificerade skyddsidentiteter som ger en polis rätt att uppträda under en annan identitet än sin egen, en så kallad kvalificerad skyddsidentitet. Ett sådant beslut får ges till en polis som arbetar i spanings- eller utredningsverksamhet mot allvarlig brottslighet.²⁶ Lagen uppställer tre kumulativa villkor för att ett beslut om kvalificerad skyddsidentitet ska få fattas. För det första måste den kvalificerade skyddsidentiteten vara nödvändig för att inte avslöja åtgärder inom verksamheten i fråga. För det andra ska det föreligga en påtaglig risk för att ett avslöjande allvarligt kan motarbeta verksamheten eller utsätta en person som omfattas av den för allvarlig fara. För det tredje ska den eventuella olägenheten för allmänna eller enskilda intressen utjämnas av skälen för

²⁴ PM 2016:22 s 10 ff.

²⁵ Prop. 1983/84:111 s 45.

²⁶ Lag (2006:939) om kvalificerade skyddsidentiteter, 1-2 §§.

beslutet.²⁷ Sverige saknar i övrigt lagbestämmelser och riktlinjer som specifikt tar sikte på infiltration. Denna arbetsmetod måste förhålla sig till polislagen och de allmänna befogenheterna som stadgas där.²⁸ Infiltration i den bemärkelse att en privatperson aktivt ska ta sig in i en kriminell verksamhet är något polis idag avhåller sig ifrån enligt Patrik Lillqvist.²⁹ Detta just för att uppdraget innebär en alltför stor fara och i många fall kräver att infiltratören begår brottsliga gärningar.

Infiltrationsoperationer kan komma att hamna inom provokationens gråzon.³⁰ På detta plan framgår det både av praxis och uttalanden från JO att infiltration är acceptabelt under en förundersökning så länge metoden inte provocerar fram ett brott.³¹ Det vill säga det avgörande vid bedömningen om infiltrationen är tillåten är att infiltratörens agerande utgör en tillåten bevisprovokation och inte en brottsprovokation som alltid är otillåten. Gränsdragningen mellan dessa områden är dock svårdragen då författningsbestämmelser saknas och en och samma handling kan vara både bevis- och brottsprovocerande. Ett exempel på en sådan situation är då man genom framprovocering av ett brott får fram bevisning om ett annat brott.³²

Det faktum att polis har utfört infiltrationsoperationer trots att Sverige saknar författningsbestämmelser som reglerar hur infiltrationsoperationer ska gå till har bidragit till många oklarheter. Ett lagförslag har presenterats. Lagförslaget reglerar infiltration närmare och ger polisen efter en kvalificerad proportionalitetsbedömning befogenhet att under en infiltrationsoperation vidta annars brottsliga gärningar.³³ Förslaget har dock kritiserats då det ansetts givit polis alltför långtgående befogenheter och inte i tillräcklig grad tagit hänsyn till integritetsaspekterna, den misstänktes intressen och kraven som ställs på en rättsstat.³⁴

²⁷ Lag (2006:939) om kvalificerade skyddsidentiteter 3 §.

²⁸ SOU 2010:103 s 20, 112.

²⁹ Intervju med Patrik.

³⁰ JO 2008/09 s 148.

³¹ JO 1977/78 s. 126, JO 2008/09 s. 140, NJA 2007 s 1037.

³² SOU 2010:103 s 123, Fitger, Sörbom, Eriksson, Hall, Palmkvist, Renfors, Rättegångsbalken m.m (2016-12-20, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo) kommentar till 23 kap 4 §.

³³ SOU 2010:103.

³⁴ JO 2012/13 s 82, Advokatsamfundet dnr R-2011/0569, Civil Rights Defenders 2011-06-30.

3 Rättsliga konsekvenser av att polisen använt sig av en informatör eller infiltratör

3.1 Den tilltalades rätt att ta del av uppgifter som rör informatören eller infiltratören

Uppgifter om informatörer och andra uppgiftslämnare kan i många fall sekretessbeläggas genom bestämmelser i offentlighet- och sekretesslagen.³⁵ Sekretessen under förundersökningsstadiet motiveras av att avslöjanden om informatörens personuppgifter kan innebära fara för informatören och skada polisens pågående åtgärder eller framtida verksamhet.³⁶ Både uppgifter om informatören och innehållet i den lämnade informationen skyddas därför av sekretess enligt 18 kapitlet 1 eller 2 § OSL. Det faktum att polis över huvud taget använt sig av en informatör i sin brottsbekämpning skyddas också av samma bestämmelser då det är fråga om en polisiär arbetsmetod. Vidare enligt kapitlets femte paragraf är kvalificerade skyddsidentiteter föremål för sekretess i de fall det inte står klart att uppgiften kan avslöjas utan att den brottsbekämpande myndighetens verksamhet motverkas. Sekretess ges också enligt 35 kapitlet 2 § OSL för uppgifter i en anmälan eller i utsaga från enskild som kan tillämpas i de fall personen kan komma att utsättas för fara om uppgiften röjs. En sådan sekretess gäller oavsett i vilket brottsförebyggande arbete utsagan lämnats och uppgiften skyddas även i domstol enligt 35 kapitlet 7 §. Samtidigt som det föreligger ett intresse av att inte avslöja nämnda uppgifter har den misstänkte en insyns rätt i utredningsmaterialet.³⁷

Enligt artikel 6 i EKMR har alla människor rätt till en rättvis rättegång. För att avgöra om denna rättighet blivit åsidosatt måste man se till rättegången i dess helhet varför bedömningen först kan göras när rättegången blivit avslutad.³⁸ För att rättegången ska anses vara rättvis måste ett antal principer av central betydelse vara uppfyllda.

Brottmålsprocessens mest grundläggande princip är att den som är oskyldig inte ska kunna dömas för brott. För att kunna förhålla sig till denna princip måste den tilltalade ha möjlighet att försvara sig på ett fullvärdigt sätt. Detta innebär att den tilltalade och åklagaren ska inta

³⁵ Jfr 15:1-2, 18:1-2, 18:7, 35:2, 35:7, 35:11 OSL.

³⁶ Prop. 2016/17:68 s 72 & RÅ 1983 Ab 79.

³⁷ Prop. 2016/17:68 s 60, 62, 71 ff.

³⁸ Dikme.

en likställd partställning med den innebörden att den tilltalade inte ska ha sämre möjligheter än åklagaren att framställa sin talan i domstol. Vidare är det fastställt att processen ska avspegla ett kontradoriskt förfarande vilket är en princip som har stark anknytning till likställighetsprincipen. Principen om kontradoriskt förfarande innebär att båda parterna i processen ska ha kännedom om allt material som ligger till grund för åtal och dom. Principen ger den tilltalade den viktiga möjligheten att yttra sig över det material domstolen kommer grunda sin dom på.³⁹ Den insynsrätt som den kontradoriska principen medför är dock inte absolut och den kan således begränsas om ett motstående tillräckligt starkt intresse föreligger. Exempel på sådana intressen är nationell säkerhet, skydd åt vittnen eller att inte röja polisens spaningsmetoder. När ett undantag från den kontradoriska principen ska ske är det dock av stor vikt att försvarets intressen tillgodoses på annat passande sätt.⁴⁰

Ett exempel på ett fall där de tilltalades insynsrätt blivit begränsad på ett sätt som kränkt deras rätt till en rättvis rättegång är Edwards och Lewis mot förenade Konungariket.⁴¹ De tilltalade hade gripits med hjälp av polismän som hemlighållt sin anknytning till polisen. På begäran av åklagaren fattade domstolen beslutet att begränsa de tilltalades insynsrätt i förundersökningsmaterialet då allmänna intressen talade mot att visst material röjdes och materialet ansågs sakna betydelse för försvaret. De tilltalade menade att poliserna hade anstiftat brottet och att insynsbegränsningen inneburit att de inte fått ta del av material som var av betydelse i målet. Deras rätt till en rättvis rättegång hade således blivit åsidosatt. Europadomstolen gick på de tilltalades linje och fann att en kränkning av artikel 6 hade skett då förfarandet inte varit kontradoriskt och inte heller uppfyllt principen om parternas likställdhet. Europadomstolen fann att materialet som undanhållits de tilltalade berörde polisens agerande. Detta material kunde haft avgörande betydelse i frågan om polis anstiftat till brottet, som domstolen nu inte kunnat fastställa. Eftersom de tilltalade inte fått tillgång till materialet hade de inte haft tillräcklig möjlighet att bevisa att polisen faktiskt agerat på ett felaktigt sätt under den tid de hemlighållt sin sanna identitet. Processen hade således präglats av ett otillräckligt skydd för försvarets intressen.

³⁹ Danelius, s 217 ff, 227.

⁴⁰ Ibid s 231.

⁴¹ Edwards och Lewis.

Nyligen har ändringar i RB och OSL skett i syfte att förtydliga den misstänktes insynsrätt i förundersökningsmaterialet. Enligt 23 kapitlet 18a § RB har den misstänkte vid slutdelgivningen rätt att ta del av det materialet som förekommit vid förundersökningen. Paragrafens andra stycke stadgar att rätten gäller med de begränsningar som följer av 10 kapitlet 3 och 3a §§ OSL. Detta innebär att den misstänkte har en absolut rätt att erhålla allt det material som har betydelse för åtalsfrågan, men vad gäller övrigt material är insynsrätten inte ovillkorlig. Har en polis använt sig av en informatör eller agerat under kvalificerad skyddsidentitet kan den identiten ifråga inte döljas för den misstänkte i de fall denna uppgift har haft betydelse vid bedömningen i åtalsfrågan eller för den misstänktes försvar. Att informatörens identitet eller den verkliga identiteten bakom en kvalificerad skyddsidentitet tillmäts en sådan betydelse är dock sällsynt varför sådana uppgifter i de allra flesta fall torde tillhöra övrigt material som kan sekretessbeläggas.⁴² Om åtal däremot grundas på provocativa åtgärder med hjälp av en infiltratör bör dessa uppgifter inte kunna hemlighållas från den misstänkte och dennes försvar. Detta gäller framför allt i de fall infiltratören innehaft en mycket betydelsefull roll som provokatör och provokationen inte kan blottas utan infiltratörens uppgifter. Har identitetsuppgifterna inte sådan betydelse bör sådana uppgifter hemlighållas från den misstänkte då uppgiftslämnarens behov av skydd bör ges företräde framför den misstänktes insynsrätt.⁴³ De nya reglerna i RB och OSL innebär också ett frågeförbud vid förhör i domstol som i många fall ger skydd för en informatör eller någon annan uppgiftslämnarens identitet.⁴⁴ Vidare finns en bestämmelse som tillåter en polisman som infiltrerat under kvalificerad skyddsidentitet att uppträda i domstol under de fingerade personuppgifter.⁴⁵

3.2 Exempel på hur domstol förhåller sig till polisens metoder när de avgör i målet

Utgångspunkten är den att rätten ska avgöra vad som är bevisat i målet enligt 35 kap 1 § i RB. Det råder fri bevisprövning vilket innebär både fri bevisföring och fri bevisvärdering.⁴⁶

⁴² SFS 2017:176, SFS 2017:178, Prop. 2016/17:68 s 60.

⁴³ JO 2008/09 s 140, s 73.

⁴⁴ Se prop. 2016/17:68 avsnitt 6.3.2.

⁴⁵ Karnov internet, lag (2006:939) om kvalificerade skyddsidentiteter not *, 2017-04-10.

⁴⁶ Karnov internet, rättegångsbalk (1942:740) 35 kap 1 §, not 1374, 2017-05-01.

En informatör får inte användas på ett sätt som kringgår den tilltalades rättigheter. Denna princip slås fast av Europadomstolen i Allan-fallet där domstolen menar att en kränkning av rätten till rättvis rättegång skett. I fallet hade en informatör delat cell med den misstänkta, Allan, i syfte att få fram information om Allans skuld. Detta har skett efter det att Allan i tidigare polisförhör valt att utnyttja sin rätt till tystnad. De uppgifter Allan lämnade till informatören användes sedan för att bevisa Allans skuld. Europadomstolen menade att informatörens utfrågning i cellen kunde jämföras med ett polisförhör vilket i detta fall inte var acceptabelt efter att Allan valt att i sådana sammanhang få utnyttja sin rätt till tystnad.⁴⁷

Att polis använt sig av en infiltratör i brottsutredningen kan också ha en avgörande betydelse för utfallet i målet. I både rättsfallet NJA 2007 s 1037 och NJA 2011 s 638 har en infiltratör varit inblandad. I det förstnämnda rättsfallet ogillas åtalet medan det i sistnämnda rättsfall blir dom och aktuellt med nedsättning av straff. I rättsfallet NJA 2011 s 638 anmäldes en kvinna försvunnen hösten 2005 och en man blev huvudmisstänkt för att ha mördat kvinnan. Kvinnans kropp kunde dock inte hittas. Polisen tog år 2010 hjälp av Rikskriminalpolisen i syfte att få till stånd en bevisprovokation. En plan utarbetades som innebar att en infiltratör från Rikskriminalpolisen skulle försöka få mannen att berätta var kroppen låg gömd. Infiltratören tog namnet Mike. Mike låtsades att han var kriminell och uppgav för den misstänkte mannen att andra farliga kriminella ville åt den försvunna kvinnans livsförsäkring. Mike erbjöd mannen pengar i utbyte mot att han visade var kroppen fanns. Till en början berättade inte mannen något för Mike. Tre andra poliser tvingades då att agera kriminella och besökte mannen utanför hans hem för att bestämt tillråda honom att ta kontakt med Mike. Mannen kontaktade därför Mike och erkände att han mördat kvinnan. Han pekade ut platsen han gömt kroppen på. Högsta domstolen fann att polisens påtryckningar inneburit en märkbart hotfull situation för mannen. Det är en otillbörlig metod att skrämman den misstänkte i syfte att få honom att lämna information som starkt talar till hans nackdel. Dock vilade mordåtalet till stor del på övrig bevisning som inte kommit fram genom otillbörliga påtryckningar. Rättegången ansågs därför inte i sin helhet blivit påverkad av den till viss del otillbörliga bevisprovokation som polisen utfört. Försvaret hade också haft kännedom om polisens insatser och fått bemöta polisens agerande. Högsta domstolen dömde därför

⁴⁷ Allan.

mannen för mord. Domstolen betonade dock att den misstänktes rätt att inte behöva lämna information som är till hans nackdel utgör en viktig regel i en rättegångsprocess. Domstolen fann att det förelåg särskilda skäl till att ge ett lindrigare straff.

Bakgrunden till NJA 2007 s 1037 var att en person, A, greps i USA som misstänkt för narkotikabrottslighet. A och de amerikanska rättsmyndigheterna träffade en överenskommelse som delvis innebar att A skulle medverka till återförandet av tavlan "Självporträtt" som blivit stulen från Nationalmuseet i Sverige. Den amerikanska polisen kontaktade svensk polis och A fick i uppdrag att ta kontakt med de personer som förvarade "Självporträtt". A tog hjälp av ett antal personer, bland annat sin svenske son för att få tag i personerna som gömde tavlan. Alla personer som var inblandade greps när tavlan överlämnades från personerna som hade tavlan till A. A:s son och de andra som A tagit hjälp av för att få fram tavlan åtalades för grovt häleri. De åtalade åberopade att de blivit utsatta för brottsprovokation och att de inte skulle begått gärningarna om polis inte provocerat fram dem. Högsta domstolen fann att de åtalade förmåtts av polisen att begå gärningarna som nu låg till grund för åtalet. Detta innebar att de åtalades rätt till rättvis rättegång enligt artikel 6 EKMR hade kränkts. Domstolen menade att denna form av polisprovokation ska betraktas som bristande materiell straffbarhetsbetingelse och lämnade därför åtalet utan bifall. Högsta domstolen grundade till stor del sitt avgörande på praxis från Europadomstolen, främst fallet Teixeira de Castro.

I fallet Teixeira de Castro fann Europadomstolen att polis begått ett brott mot artikel 6 i EKMR. Två stycken polisinfiltörer hade förmått den misstänkte att sälja narkotika till dem. Polisens handlingar bedömdes ha anstiftat den brottsliga gärningen som annars inte hade begåtts. Poliserna ansågs därför gått för långt och gått utöver sitt agerande som infiltörer, och att den misstänkte från start blivit fråntagen rätten till rättvis rättegång.⁴⁸

⁴⁸ Teixeira de Castro.

4 Problematiska aspekter som förknippas med informatörer och infiltratörer

4.1 Generellt

Det faktum att polis använder sig av kriminella personer i syfte att nå mer straffvärda personer kan ur ett etiskt perspektiv ifrågasättas. Både privatpersoner och poliser riskerar att begå brott i sådana här sammanhang och uppdrag. Det kan bli problematiskt då det i nuläget inte finns några bestämmelser om frihet från straffansvar i sådana situationer. Enligt JO kan användning av informatörer eller infiltratörer innebära en frestelse för polisen att blunda för eventuella brott som informatören eller infiltratören begår för att inte förverka framtida värdefull information från personen.⁴⁹

4.2 Informatörer

Polis användning av informatörer är en metod av känslig karaktär. I många fall har informatören en kriminell bakgrund och i vart fall nära samband med brottslig verksamhet. Det är därför viktigt att uppgifter från informatörer värderas noggrant eftersom informatören kan ha avsikter som helt står i kontrast med rättsäkerhet och laglydnad.⁵⁰ JO belyser den eventuella faran att polis manipuleras av informatören vilket kan leda till underlåtenhet att ingripa mot vissa brott eller att rapporteringsskyldigheten åsidosätts. JO förespråkar därför att polismannen och hans informatör har en tillräckligt stor mental distans mellan sig.⁵¹ Denna risk minimeras idag dock genom kontrollanten, som har i uppgift att hålla en distansierad syn på det hela och se till att samarbetet inte går snett.⁵²

Vidare usätter sig informatören själv för en betydande risk. Enligt riktlinjerna för informatörverksamheten ska säkerhetssamtal ske vid antagandet av informatören eller när det anses *påkallat*. Vid sådana säkerhetssamtal ska informatören just informeras om kända risker och besvär samarbetet för med sig och på vilket sätt detta hanteras.⁵³ Informatören får inte berätta för någon om sitt samarbete med polisen vilket i sig är en stor inskränkning i

⁴⁹ JO 2008/09 s 155.

⁵⁰ JO 2008/09 s 140, Intervju med Patrik.

⁵¹ JO 2008/09 s 140.

⁵² Intervju med Patrik, PM 2016:22.

⁵³ PM 2016:22.

personens fri- och rättigheter. Samarbetet med polisen som kan komma att bli helt livsavgörande bygger på ett avtal som informatören ingår utan att ha tillgång till en advokat.⁵⁴ JK har särskilt lyft fram i en granskning av Säkerhetspolisens rutiner rörande deras informatörverksamhet vikten av att en informatör inte får användas på ett sätt som innebär att dennes framtid äventyras. JK menade att det är mycket viktigt en informatör kan leva både ett normalt liv under tiden samarbetet sker som efter det att samarbetet upphört.⁵⁵ Informatörverksamheten präglas idag av ett skyddstänk och endast sådana personer man vet inte utsätter sig själva för allt för stora risker värvas till att bli informatörer.⁵⁶

4.3 Infiltratörer

Både JO och JK anser att det endast i speciella fall är motiverat att låta privatpersoner agera infiltratörer. Det är viktigt att ett sådant samarbete inte går för långt till att organiseras på ett sätt som innebär att brott provoceras fram.⁵⁷ När polis använder sig av infiltratörer i sin brottsutredning finns en risk att bryta mot bestämmelserna i 23 kapitlet BrB som rör polisförhör. Exempelvis riskeras ett åsidosättande av förbudet mot användning av medvetet oriktiga uppgifter enligt 12 § eller rätten för den skäligt misstänkte att ha sin försvarare närvarande enligt 10 §.⁵⁸

Advokatsamfundet har lyft fram den möjliga risken att enskilda personer som utför infiltrationsuppdrag för polisen gör det för egen vinning eller för att de tvingas till det på grund av sin egen pressade situation. Uppdraget kan komma att ha förödande konsekvenser för den enskildes liv och sådana konsekvenser är svåra att se vid antagandet av uppdraget.⁵⁹ Den före detta mc-infiltratören Peter Rätz berättar i p3-dokumentär att han än idag lever under hot och därför tvingas flytta mellan olika länder för att undvika att hans fiender ska hitta honom.⁶⁰

Vidare kan hemlighetsmakeriet kring infiltrationsoperationer bidra till osäkerhetsmoment i

⁵⁴ Knutson.

⁵⁵ JK Dnr 6011-09-21.

⁵⁶ Intervju med Patrik.

⁵⁷ JO 1977/78 s 126, JO 1997/98 s 118, JO 2008/09 s 140, JO 2012/13 s 82 & JK 1982 s 156.

⁵⁸ SOU 2010:103 s 118.

⁵⁹ Advokatsamfundet dnr R-2011/0569 s 3.

⁶⁰ P3-dokumentär, Peter Rätz: MC-infiltratören.

domstol. I ett narkotikamål⁶¹ invände en av dem tilltalade att han agerat som infiltratör på uppdrag av polisen och därför var ansvarsfri. Den tilltalade hade i tidigare sammanhang haft kontakt med polisen för att lämna uppgifter, vilket varken åklagare eller domstol ifrågasatte. Hovrätten bedömde invändningen efter en beaktning av omständigheterna i målet framstå som osannolik. Hovrätten sa att åklagaren ”så långt det rimligen varit möjligt” kontrollerat den tilltalades invändning och inte kunnat identifiera hanterarna som den tilltalade uppgav att han haft kontakt med.

Infiltrationsoperation kan undngöras från försvarets, domstols och åklagarens kännedom. Resningsärendena Vapenbrottsmålet och Gotlandsärendet visar på det.⁶² I Gotlandsärendet⁶³ hade en infiltratör på uppdrag av polisen agerat köpare av narkotika. A, den tilltalade i resningsärendet, hade tillsammans med sin kompanjon rest med narkotikan till Visby för att där möta polisens infiltratör och överlämna narkotikan till honom. A och hans kompanjon greps när de bar på en kasse som innehöll narkotikapartiet. Hovrätten dömde de båda för att tillsammans och i samförstånd olovligen tagit befattning med heroin, som ej var avsett för eget bruk, och därvid olovligen i överlåtelsesyfte innehaft och transporterat narkotikan. Först efter hovrättens dom blev det känt att polis använt sig av en infiltratör i samband med gripandet. A ansökte därför om resning och åberopade att brottet helt varit en följd av en polisprovokation och att ett vittne medvetet lämnat felaktig information som haft avgörande betydelse för målets utgång i både tingsrätten och hovrätten. Högsta domstolen fann att utredningen visade att konkreta misstankar mot A förelåg redan innan polis låtit infiltratören agerat köpare av narkotikan. Infiltratören påstod att A varit den som uppsökt honom i syfte att sälja narkotikan. A:s nekande var den enda omständigheten som talade mot uppgifterna. Högsta domstolen konstaterade att A skulle begått brottet oavsett om infiltratören medverkat. Resning beviljades därför inte. I Vapenbrottsmålet⁶⁴ däremot beviljades resning för grovt vapenbrott då det efter hovrättens dom blivit känt att polis använt sig av en infiltratör som säljare av det vapen och den ammunition som den tilltalade blivit dömd för. Utredningen som därefter skett hade inte bidragit till några säkra svar på frågorna vad provokationen syftat till, vilken konkret

⁶¹ Svea Hovrätt mål nr B5184-15.

⁶² NJA 2009 s 475 I och II.

⁶³ Ibid II.

⁶⁴ Ibid I.

bakomliggande brottslighet som motiverade den eller hur provokationen skulle kunna säkra bevis över eventuell brottslighet. Vidare saknades helt utredning om de närmare omständigheterna vid vapnets överlämnande, exempelvis vem som tagit initiativ till mötet. Ingenting i utredningen gav stöd för uppfattningen att brottet hade begåtts även om denna provokation från polisen inte skett. Högsta domstolen menar i båda fallen att det är ”ytterst anmärkningsvärt” att vare sig den tilltalade och hans försvare, åklagaren eller domstolarna varit medvetna om att polisen använt sig av en infiltratör innan gripandet.

5 Sammanfattande analys

5.1 De lege lata

De polisiära metoderna informatörer och infiltratörer har sedan de blottades för allmänheten varit föremål för diskussion. Eftersom det inte finns några lagbestämmelser över informatörer och infiltratörer är åttonde paragrafen i polislagen av central betydelse när polis vidtar dessa metoder. Paragrafen reglerar polisingripanden och stadgar behovs- och proportionalitetsprincipen. Polisens ingripande måste vara nödvändigt och proportionerligt. Den åttonde paragrafen bygger på tre andra principer som är särskilt relevanta för just användningen av informatörer och infiltratörer. Dessa tre principer lyder: *polisen får aldrig begå en kriminaliserad handling för att kunna efterforska eller avslöja ett brott, polisen får inte provocera eller förmå någon att inleda en brottslig aktivitet samt polisen får aldrig av spaningsskäl underlåta att vidta föreskrivna åtgärder mot brott eller en för brott misstänkt person.* Polisen ska alltså förhålla sig till dessa principer när de använder sig av informatörer och infiltratörer i sin brottsbekämpning. För användandet av informatörer finns en särskild informatörverksamhet. Verksamheten har interna riktlinjer som stadgar hur organisationen ska vara uppbyggd och hur den ska fungera. Enligt riktlinjerna kan myndiga personer värvas till att bli informatörer. Den tilltänkta informatören ska genomgå en riskanalys och vara lämplig för samarbetet. Informatörens säkerhet ska sättas i stort fokus. Personen ska när denne värvas eller annars när det väl är *påkallat* meddelas om de faror uppgiften kan innebära. En fråga man kan ställa sig här är *när* och *hur ofta* det anses vara *påkallat* att ge denne information. Vad gäller infiltratörer kan de både vara privatpersoner och poliser. I de fall en polis utövar uppdraget tillåter lagen om kvalificerade skyddsidentiteter polis att uppträda under en kvalificerad skyddsidentitet. Däremot innehåller lagen inga regler över hur ett sådant uppdrag ska gå till. Polisens användning av infiltratörer är varken lagreglerad eller internt reglerad. Sedan metoden kom upp till ytan har farorna med sådana uppdrag belyst och i dagsläget tycks polis vara mer återhållsam beträffande denna metod.

Polisens användning av informatörer och infiltratörer medför olika rättsliga konsekvenser. Till att börja med kan uppgifter som rör detta sekretessbeläggas för att inte äventyra polisens framtida verksamhet och tillförsäkra personerna som samarbetar med polisen

skydd. Sekretessen innebär samtidigt en inskränkning i den misstänktes insyns rätt i förundersökningsmaterialet. Den tilltalade har dock rätt att ta del av allt det material som har varit av betydelse för åtalsfrågan. I de fall en informatör eller infiltratörs identitet varit av sådan betydelse kan den inte hemlighållas. Detta just för att processen ska vara förenlig med artikel 6 EKMR. Enligt propositionen till de nya reglerna i RB och OSL som syftar till att förtydliga den misstänktes insyns rätt, bör uppgiftslämnarens identitet sällan tillmätas sådan betydelse. Identitetens betydelse måste dock alltid avgöras i det enskilda fallet. Har en provokation skett med hjälp av en infiltratör, bör detta framgå för den misstänkte och dennes försvar. Resningsärendena visar på att det är av stor vikt att sådan information också kommer till domstols kännedom. En infiltratör hamnar ofta i provokationens gråzon, och måste då förhålla sig till principen om att brottsprovokation inte är tillåtet. Fallet NJA 2007 s 1037 går hand i hand med principen om att polis inte får förmå någon att begå en brottslig gärning. Högsta domstolen lämnade åtalet utan bifall just eftersom infiltratören åsidosatt principen. Rättsfallet NJA 2011 s 638 visar på att en infiltratör måste vara försiktig även då personen agerar efter en bevisprovokation. Infiltratören får inte pusha den misstänkte på ett alldeles för otillbörligt sätt. I fallet blev lindrigare straff aktuellt eftersom den tilltalade tvingats lämna negativ information om sig själv.

Metoderna är förknippade med risker och problem. Exempelvis måste polis ha i beaktning att informatören eller infiltratören kan ha ett egenintresse av samarbetet som inte är förenligt med laglydnad. Vidare så utsätter sig informatören och infiltratören själva för en stor risk när de befinner sig i kriminella kretsar och samarbetar med polisen. Ett avslöjande kan ha förödande konsekvenser för individens liv. Det är därför viktigt att samarbetet hålls hemligt för omvärlden. Att samarbetet inte får yppas till någon utomstående innebär att personen isoleras från människor i dennes närhet, vilket är en stor inskränkning i personens fri- och rättigheter. Metodernas dolda existens medför även osäkerhetsmoment i domstol. Det blir svårt att få en rättvis bild över polisens agerande innan åtal och därmed kan viktiga bitar undanhållas rätten. När polis tar hjälp av personer som antingen redan befinner sig i en kriminell krets eller ska ta sig in i en sådan tillkommer ytterligare ett problem. Sådana personer har själva nära till hands att begå brottsliga gärningar. Detta skär sig med de grundläggande principerna att polis själv inte ska begå brott för att avslöja andra brott och polis inte av spaningskäl ska underlåta att ingripa mot brott.

Ur ett rättsutvecklingsperspektiv har en medvetenhet kring metodernas faror framkommit under senare tid. Däremot har ännu ingen lagreglering skett på området.

Informatörverksamheten har tilldelats riktlinjer som polisen arbetar utifrån och infiltration verkar polisen idag avhålla sig från. Ett lagförslag har presenterats som ger polis stora befogenheter vid infiltration. Lagförslaget har dock inte ansetts vara tillräckligt moget för att bli lag. Det visar att metoden som sådan kräver stora övervägningar och inte i sig är särskilt önskvärd. För att garantera personer som arbetar med polisen säkerhet har man tydliggjort att informatörer och andra uppgiftslämnares identitet i de flesta fall kan hemlighållas i domstol. Samtidigt visar många rättsfall att det är av stor vikt att i vart fall metoderna i sig åskådliggörs i en rättsprocess.

5.2 De lege ferenda

För att rättssäkerhet ska kunna garanteras i samhället förutsätts att myndigheterna agerar i enlighet med lagarna och alla rättsliga beslut präglas av förutsägbarhet. Polisen har i uppdrag att bekämpa brott och kommit att använda sig av informatörer och infiltratörer. Trots att metoder är förenade med flera risker och problem är de inte lagreglerade. Polisen får utgå från polislagens allmänna bestämmelser och principer. Det har visat sig att principerna kan vara svåra att förhålla sig till när det kommer till informatörer och infiltratörer. Metoderna riskerar att de grundläggande principerna åsidosätts. Idag utövas informatörverksamheten efter specifika riktlinjer medan infiltration saknar riktlinjer. Metoderna står enligt mig på en alltför svag grund. Informatörverksamhetens riktlinjer kan snabbt ändras, vilket också framgått att de håller på att göra i skrivande stund. Riktlinjerna är bara interna vilket inskränker ytterligare i metodens förutsägbarhet. Det faktum att metoderna i högsta möjliga utsträckning hålls hemliga bidrar även till rättsosäkerhet. Det är svårt att utifrån upptäcka hur metoderna används och hur domstol ser på metoderna. Det kan heller inte anses särskilt förenligt med rättssäkerhet att polis tar hjälp av kriminella personer utan någon närmare reglering över det i lag. Jag menar att rättssäkerheten över metoderna lyser med sin frånvaro. För att polisens användning av informatörer och infiltratörer ska vara förenliga med ett rättssäkert samhälle måste en tydlig reglering över hur och när metoderna ska användas nedtecknas i lag. Visserligen kan en fragmentering av rätten innebära stelbenthet. Jag anser dock att med tanke på de faror och risker metoderna

är förknippade med, inte minst för individen själv, bör ett tydligt lagstöd finnas.

Bilaga A

Intervju med Patrik Lillqvist

Patrik Lillqvist har arbetat som polis i 27 år. Idag arbetar han som kommissarie och arbetsledare för diverse verksamheter på Ekobrottsmyndigheten i Stockholm. Patrik har tidigare arbetat med informatörverksamhet.

När har du arbetat med informatörer och den typen av polisarbete?

Svar: Informatörer har jag arbetat med i ungefär tio år. Jag har varit ansvarig för informatörverksamhet i fem år, det vill säga jag var chef för denna verksamhet inom polismyndigheten.

Hur vanligt är det att polisen använder sig av en informatör?

Svar: Det är svårt att svara på. Informatörer används ju inom informatörverksamheten, och denna verksamhet har tre olika syften. Ett syfte är att informatören ska gå över till den goda sidan, lämna det kriminella livet, slippa känna stressen och må bra etcetera. Detta kan vara en del av informatörverksamheten. Detta syfte är inte så känt, men som faktiskt finns med. Vidare bygger verksamheten också på spontaninlämnad information, information som informatören kommer med själv. Det är repressiv information, som till slut ger ett positivt utfall. Sist så jobbar också polisen inom denna verksamhet målsökande. Detta innebär att man vill ha specifik information, då går man ut med frågor till informatörer man tror sig kunna ha svar på dessa frågor. Den här sidan av verksamheten är bättre tycker jag, eftersom polisen då själva kan vara lite mer i framkant. Polisen ges här större möjlighet att planera saker och förhindra saker.

Kan informatören komma med felaktig information?

Svar: Ja det stämmer, så kan det vara. Informatören kan komma med så kallad desinformation. Innan man blir informatör måste man prövas och testas. Fast det här är alltid en risk att ha i beaktning. En informatör kan ha egenintressen av att lämna viss information, exempelvis lämna tips om konkurrent i hopp om att själv få större andel av en narkotikamarknad. Det är av stor vikt att man värderar den information man får.

Är det lätt att förhålla sig till de regler som finns kring informatörverksamheten?

Svar: Ja det organisatoriska regelverket har idag blivit tydligt. Förut var det väldigt fritt. En

brytpunkt för detta var Olle Liljegren-fallet. Innan dess fanns inte så mycket riktlinjer innan, utan man körde på. Många poliser har uppgiftslämnare och en informatör är ju en uppgiftslämnare men i längre utsträckning. Så förr var det uppgiftslämnare som fick ett utökat uppdrag, och man såg inte riktigt vad som hände förrän det brast. I samband med detta kom mycket diskussion om externa infiltratörer, vilket är ännu farligare. Detta drogs sedan ett betydligt sträck över, eftersom det inte går att ta ansvar för dessa personers säkerhet. Idag avhåller man sig från infiltration. Informatörverksamheten är också förenad med stor försiktighet, därför är det av oerhörd vikt att man har en kontrollant och flera steg innan det kommer till underrättelsetjänsten. Allt går via hanterare till en kontrollant som skriver om och kontrollerar innan det lämnas ut till underrättelsetjänst. Individens skydd är den viktigaste parametern. En information som endast kan komma från en enda källa, det vill säga informatören, används inte för att inte utsätta informatören för fara. Däremot kan en information, även av sådant slag, användas för att vidta åtgärder som kan förhindra brott. Exempelvis om kriminella grupperingar bestämmer att ta död på någon. Det är endast en liten krets som vet om detta, att exploatera denna information är livsfarligt. Däremot kan man använda den kunskap på annat sätt så att man förhindrar att det händer. Exempelvis genom en synlighetsinsats. Den polis som då utför detta uppdrag vet ofta inte ens om det bakomliggande syftet, att förhindra det brott man fått kännedom om ska ske.

Blir den här polisiära arbetsmetoden vanligare eller förekommer den mer sällan idag?

Svar: I samband med omorganisationen har alla verksamhetsgrenar blivit lite lidande och kantstötta men detta byggs upp igen. Man eftersträvar att denna verksamhet ska ha samma nivå som innan omorganisationen. En väl fungerande informatörverksamhet är en väldigt billig verksamhet. Då kan polis vara på rätt plats och jobba med rätt saker. Polisen ges utökad kunskap vilket ekonomiskt är väldigt bra. Det är ju mycket lättare om man vet att det kommer en specifik leverans en viss dag, än att ligga i månader och spana.

Så verksamheten behövs?

Svar: Ja

Vid vilken typ av brott eller brottslig verksamhet använder sig polisen av en informatör?

Svar: Narkotika och rån. Det är så klassiskt, för informatörer är vana att komma med information om just detta och så blir det tydligt resultat.

Är informatören en viktig informationskälla för polisen?

Svar: Verksamheten är så pass liten, så i enskilda fall är mitt svar ja. Har man däremot ett generellt perspektiv och ser till det stora hela är denna källa inte så viktig. Om man tittar på det stora flöde information som polisen tar emot per år, så är det här en väldigt liten andel. Tips från allmänheten är utifrån ett generellt perspektiv en viktigare ingång. Även det som polisen arbetar upp själv är viktigare utifrån ett generellt perspektiv.

Är det många brott som blivit uppklarade just tack vare den hjälp och information polisen fått av informatörer?

Svar: Jag har ingen aning om hur många, men jag vet att det är en hel del.

Hur värderas den information en informatör ger?

Svar: Den värderas och testas. Hur detta görs tänker jag inte gå in på.

Är det lätt att värva personer till att bli informatörer?

Svar: Vissa kommer självmant och vill bli informatörer. Dock är det ingen garanti att man blir en informatör för den sakens skull. Det krävs mycket av den som ska bli informatör, eftersom polisen inte vill ha in fel personer. Man vill inte ha in personer som utsätter sig själv för faror utan sådana personer sållas bort.

Hur går ni till väga i värvningsprocessen?

Svar: Det vill jag inte gå in på.

Är det oftast polis som kontaktar den tilltänkta informatören eller är det vanligare att informatören själv vänder sig till polisen?

Svar: Det är olika.

Vad är ofta informatörens bakomliggande syfte med att bli informatör?

Svar: Det är jätte olika. Ibland är det rent egoistiska syften, att man vill ta bort någon man är sur eller förbannad på, eller att man vill ta över någon annans kriminella verksamhet. Andra gånger har man tröttnat på det kriminella livet, man vill lämna det men har svårt att hitta vägar ut från det. Att då bli informatör är första steget ut. Personen kan nu vilja ställa lite saker till rätta och själv känna att man gör något bra, vilket är den bästa drivkraften. Som sagt

polis arbetar ju också på så sätt att förmå folk till att inte vara kriminella. Detta är ju något som finns inom detta arbete och som också är mycket värdefullt.

Hur noga är ni med informatörens säkerhet?

Svar: Polis måste ha skyddstänket och vara noga med att inte utsätta en informatör för fara. Ibland kan informatören komma med information som denne själv anser är klockrent p.g.a. att det bara är denne som vet om det. Men här är skyddstänket av stor vikt. Många andra måste ha samma kunskap för att polis ska kunna ingripa. Detta just för att det inte ska gå att lista ut vem som läckt informationen till polisen.

Hur ser du på att en privatperson samarbetar med polisen på det här sättet?

Svar: Tyvärr är det nödvändigt. Här får vi information vi annars inte skulle få av människor som inte skulle våga ställa upp i en rättsprocess av olika anledningar. Sedan är ju det också ett mål att våga få allmänheten att ställa upp i en rättsprocess. Det vill säga alla uppgiftslämnare som vänder sig till underrättelsetjänsten med tips vill man ju i det långa loppet ska våga ställa upp och vara med på förhör eller vittna. Så jag tror att informatörer är nödvändigt men i grunden är det dåligt. Det är ett litet underbetyg till rättssamhället, eftersom det är något som inte fungerar i rättssamhället när det behövs.

De riktlinjer ni har fått att arbeta utifrån, är det lätt att förhålla sig till dem?

Svar: Riktlinjerna är ganska krångliga men dem är det av en anledning. Anledningen är att kunna garantera informatörens säkerhet, hantera informationen rätt, minimera risker för desinformation och andra saker. Det är reglerat om man säger så, mer reglerat än mycket annan verksamhet.

Får hanteraren och informatören starka band mellan sig?

Svar: Ja så kan det bli. Det är kontrollantens uppgift att se till att det inte blir fel där. Man har en procedur för att se till att de inte blir alltför starka band. Det är en risk man måste ta i beaktning också.

Är det lätt att prioritera informatörens säkerhet framför brottsutredningens utveckling?

Svar: Ja jag tycker det. För min del har det aldrig varit något problem.

Vem har det yttersta ansvaret för informatörens säkerhet?

Svar: Det blir polismyndigheten. Allt är reglerat på detaljnivå just för att man inte ska utsätta människorna för risker även om det i sakens natur är en risk. Det är den som blir verksamhetsansvarig som i slutändan blir ansvarig, det vill säga verksamhetschefen. Den som blir chef måste ha ett nära samarbete och noggrann koll på hur hanterarna fungerar. Kontrollanten är ju därför också viktig som inte har någon egen kontakt med informatören utan ska kunna se på det hela utifrån. Kontrollanten har på så sätt en opartisk distanserad syn.

Är det lätt för en informatör att avbryta samarbetet med polisen?

Svar: Ja, jättelätt. Det är nog vanligare att polis är den som avbryter eller sätter informatören som vilande. I dessa lägen vill de ofta lämna det kriminella livet och tappar således möjligheten att ge information. Då är ju polis där och stöttar och hjälper dem hela vägen ut. I dessa fall är det alltså läge att få bort en informatör från det kriminella livet som man kanske redan under ett års tid försökt att prata med dem om. Man har redan väckt tanken om att de bör lämna det kriminella livet.

Ges informatören något särskilt skydd från er när samarbetet upphört?

Svar: Vill de lämna försöker man hjälpa dem och stötta dem i det. Skyddet ligger i hela samarbetet hela tiden. En person som man inte kan lita på, som inte tar hand om sig själv kan man inte använda som informatör. Det vill säga sådana saker beaktas redan när man värvar en informatör, för att inte riskera osäkerheter efteråt.

Har du varit med om att en informatör blivit avslöjad?

Svar: Nej, aldrig faktiskt.

Vilka är fördelarna med informatör som polisiär arbetsmetod vid brottsbekämpning?

Svar: Det sparar mycket pengar i de enskilda fallen. Pengar och resurser i de enskilda fallen.

Vilka är nackdelarna med informatör som polisiär arbetsmetod vid brottsbekämpning?

Svar: På det stora hela är det ett underbetyg till samhället att det behövs. Det skulle ju vara som en slags utopi att det inte skulle behövas överhuvudtaget, att inte människor skulle riskera så mycket genom att avslöja kriminella handlingar. Så är det ju alltid så att om någonting görs felaktigt blir det stora risker. När det var oreglerat beaktades inte faror på

samma sätt som nu.

Är det lätt att informatören faller över till att bli en så kallad infiltratör?

Svar: Nej. Skulle det råka bli så ska det avpolletteras, det vill säga att man slutar använda personen. Detta just för att det skulle innebära en alldeles för stor fara. Visserligen är personen i den miljön men så länge personen fortsätter med sina vanliga uppgifter i denna miljö är det inga problem. En infiltratör däremot går ju från någonting den är till något annat, exempelvis försöker komma djupare in i en organisation, och detta ska inte ske. Man trycker inte fram någon till att bli något annat än vad personen är. Personen ska leva sitt liv och det är detta liv man kan följa men inte trycka på. Något som sticker ut från deras vanliga liv är inget bra, i dessa fall är man inne i gråzonen.

Hur ställer du dig till nedanstående uttalande?

”Om man har en informatör som verkar runt exempelvis ett Mc-gäng och helt plötsligt blir personen erbjuden att gå in i det här gänget. Att man då som hanterare ska säga nej tyvärr vill inte ha några infiltratörer – vi vill bara ha dig som informatör – så tacka nu nej och backa tillbaka och fortsätt att vara runt omkring bara, det existerar inte. Det fungerar inte så. Det är klart man blir väldigt glad och tacksam över att helt plötsligt, vilket också är målet till viss del, att få personerna in i organisationerna som infiltratörer så att man får informationen – den som påstår något annat, ja det blir bara löjligt.” (–Tage Åström före detta polischef på SSI, vittnar till Olle Liljgrens fördel i hovrätten, källa: P3 dokumentär Peter Rätz: MC-infiltratören, 9 augusti 2015, tidpunkt i avsnittet då detta sägs 1:03:00.)

Svar: Så länge det här scenariot är en naturlig del av informatörens liv och sker av egen kraft, så är det inget konstigt. Personen omvandlas inte till att bli en infiltratör i sådana fall. En infiltratör däremot ska ju få specifika uppdrag av polisen, vilket är en helt annan sak. Polis får inte pusha på utan ska låta informatören leva sitt eget liv på sitt eget sätt.

Ju närmare man är den högsta ledningen, desto bättre är det. Det gäller ju för all information. Om man exempelvis tar ett Mc-gäng, skulle den bästa informatören vara presidenten. Dock är ju sannolikheten inte så stor att det skulle bli så. Det kan ju också vara så att den som är informatör säger att det räcker. Antingen på grund av att personen nu har gjort karriär inom den kriminella organisationen eller helt tvärtom därför att personen vill lämna det kriminella livet. Om en informatör ska lämna ber inte polisen att informatören ska vara kriminell ett år till. Riktlinjerna är tydliga här, att man ska hjälpa personerna att lämna. Det tjänar samhället mest på. Det kan ge effekt att fler vill andra och det här sättet är ju det bästa sättet att förstöra

en kriminell organisation på. Det vill säga att folk lämnar den så att ingen slagkraft finns kvar.

Hur ställer du dig till infiltration?

Svar: Ytterst tveksam på grund av farorna.

Anser du att infiltration som polisiär arbetsmetod är en bra metod vid brottsbekämpning?

Svar: Det skulle säkert kunna ge en massor information, men det är inte värt det.

Önskar du att infiltratörverksamheten var lagreglerad och gav polisen större befogenheter i denna typ av polisiära spaningsmetod?

Svar: Nej, jag tror inte det. Jag kan förstå hur man tänker och resonerar i dessa fall, men farorna kvarstår. Oavsett om privatperson ska användas eller poliser som ska låtsas vara kriminella det fungerar inte i det långa loppet för individen som ska vara det här.

Hur ställer du dig till JO:s uttalande?

”Det bör kunna te sig frestande för polisen att bortse från viss brottslighet som en informatör eller infiltratör begår för att inte riskera att gå miste om framtida värdefull information om allvarlig brottslighet” (JO:s ämbetsberättelse 2008/09 s 140, s 155)

Svar: Jag förstår JO:s resonemang, och vad gäller informatörverksamheten när denna var oreglerad fanns det sådana inslag. Folk kom undan med brott i syfte att nå framgång i ett större mål. Men idag har informatörverksamheten ett reglemente man förhåller sig till. En informatör får veta att ingen strafflindring finns, utan får ta fullt ansvar för sina egna handlingar. Man gör det klart och tydligt för en informatör. En infiltratörverksamhet däremot, fungerar ju inte just för att där måste brott begås. Annars kommer man inte med i den kriminella organisationen ifråga. Det handlar ju inte ens om lindriga brott i sådana fall, utan det rör sig om grov brottslighet.

Käll- och litteraturförteckning

Otrycka källor

Peter Rätz: MC-infiltratören P-3 dokumentär 9 augusti 2015
Intervju med Patrik Lillqvist Bilaga 1

Tryckta källor

Förordning och lagtext

Förordning (N2017:18) om upphävande av Rikspolisstyrelsens föreskrifter om ändring i Riktpolisstyrelsens föreskrifter och allmänna (FAP 490-1, RPFSF 2007:5) om användande av informatörer (RPFSF 2009:2, FAP 490-1)

Lag (2006:939) om kvalificerade skyddsidentiteter

Offentlighets- och sekretesslag (2009:400)

Lag (2017/176) om ändring i rättegångsbalken

Lag (2017/178) om ändring i offentlighets- och sekretesslagen

Offentligt tryck

Prop. 1983/84:111	Med förslag till polislagen m.m.
Prop. 2016/17:68	Misstänktes rätt till insyn i förundersökningar
SOU 2003:74	Ökad effektivitet och rättsäkerhet i brottsbekämpningen
SOU 2010:103	Särskilda spaningsmetoder
PM 2016:22	Polismyndighetens riktlinjer för informatörverksamheten
FAP 409-1	Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om användandet av informatörer

JK och JO utlåtande

JK 1982 s 156

JK Dnr 6011-09-21

JO 1772-2007

JO 1977/78 s 126

JO 1997/98 s 118

Remissvar

Dnr: R-2011/0569

Advokatsamfundet

2011-06-30

Civil Rights Defenders

2012/13 s 82

JO

Litteratur

Danelius, Hans: *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis – en kommentar till europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, tredje upplagan, Stockholm 2007.

Demetriou Thörnström, Byron: *Informatörer och infiltratörer – spaning i rättssäkerhetens intresse?*, Linnéuniversitetet Växjö 2014.

Elektroniska källor

Karnov och Zeteo lagkommentarer

Karnov internet, polislagen (1984:387), 2017-04-06.

Karnov internet, lag (2006:939) om kvalificerade skyddsidentiteter, 2017-04-10.

Karnov internet, rättegångsbalk (1942:740), 2017-05-01.

Bergren, Munck, Polislagen (2016-06-15, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo) kommentar till 8 §.

Fitger, Sörbom, Eriksson, Hall, Palmkvist, Renfors, Rättegångsbalken m.m (2016-12-20, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo) kommentar till 34 kap 1 §.

Fitger, Sörbom, Eriksson, Hall, Palmkvist, Renfors, Rättegångsbalken m.m (2016-12-20, Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo) kommentar till 23 kap 4 §.

Övrigt

Zila, Josef: *Om rättssäkerhet*, Svensk Juristtidning 1990 s. 284 [<http://svjt.se/svjt/1990/284>].

Knutson, Tom: ICJ-seminarium *Informatörers och infiltratörers arbete väcker svåra frågor*, Nyhetsreportage Nr 8 2016 Årgång 82, Advokaten [<https://www.advokaten.se/Tidningsnummer/2016/nr-8-2016-argang-82/informatorerers-och-infiltratorers-arbete-vacker-svara-fragor/>].

Rättsfallsförteckning

Europadomstolen

Allan mot Förenade Konungariket, nr 48539/99, 5.11.2002, publicerad 2002-IX.

Dikme mot Turkiet, nr 20869/92, 11.7.2000, publicerad 2000-VIII.

Edwards och Lewis mot Förenade Konungariket, nr 39647/98 40461/98, 27.10.2004, publicerad 2004-X.

Teixera de Castro mot Portugal, nr 25829/94, 9.6.1998, publicerad 1998 s 1451.

Högsta domstolen

NJA 2006 s 145

NJA 2007 s 1037

NJA 2009 s 475 I

NJA 2009 s 475 II

Regeringsrätten

Rå 1983 Ab 79

Svea Hovrätt

Svea hovrätt mål nr B5184-15